

TEKSTILNO RUKOTVORSTVO UŽE OKOLICE ZAGREBA

Prikaz tekstilnog rukotvorstva zagrebačke okolice utemeljen je na vlastitim ispitivanjima, provedenima u Čučerju, Šćitarjevu, Markuševcu i Šestinama od godine 1974. do 1979. Za područje Resnika korišten je materijal koji je o toj temi zabilježila Blažena Szenczi godine 1969.

Područje na kojem se nalaze spomenuti lokaliteti okružuje današnji Zagreb sa sjevera i jugoistoka. Geografski se ovdje sastaju dvije regije - Zagrebačko prigorje na sjeveru i Turopolje, kao dio Posavine, na jugu, s rijekom Savom kao prirodnom granicom. (Tablica I)

Baš ta neposredna blizina grada i njegov nagli industrijski razvitak i prostorno širenje, utječu na to da se život spomenutih mjesta iz dana u dan sve više mijenja. Danas je gotovo nemoguće zamisliti da su još na prijelazu stoljeća sva ta naselja živjela izoliranim seoskim životom, s mnogim specifičnim tradicijskim folklorenim obilježjima. O tome nam govore fragmentarni ostaci nekada bogate materijalne, kao i duhovne kulture, te kazivanja starijih žitelja toga kraja.

Mnogi tradicionalni oblici života i rukotvornih umijeća gotovo su nestali, pa je tako i s proizvodnjom tekstilnih sirovina i njihovih izrađevina - plaheta, ručnika i jastučnica, te materijala za izradbu nošnje.

Proces napuštanja tekstilnog rukotvorstva započeo je u godinama između dva rata, da bi gotovo posve nestao pedesetih godina ovoga stoljeća. Razloga tome ima više - od raspadanja obiteljskih zadruga na inokosna domaćinstva, do zapošljavanja stanovništva toga kraja u gradu. Za poslove na imanju, kao i za bavljenje mukotrpnim tekstilnim rukotvorstvom, ostajalo je sve manje vremena. Usporedno dolazi i do odbacivanja tradicionalnog ruha - način odijevanja sve se više poistovjećuje s onim u gradu, dok predmete upotrebnog tekstila zamjenjuju industrijski proizvedeni ručnici, stolnjaci i plahte.

Govoreći o tekstilnom rukotvorstvu, jednoj od iskonskih vještina stare slavenske baštine, na spomenutom području kao prostornoj cjelini, potrebno je spomenuti zajedničke karakteristike i istaknuti stanovite razlike.

Sam način dobivanja sirovina za tkanje i njihova obradba jednaka je na cijelom području i sadrži elemente koji su karakteristični za cijelu sjeverozapadnu Hrvatsku.

Klimatski uvjeti i konfiguracija tla, uglavnom brdovit teren na sjeveru i rascjepkanost malih parcela obradive zemlje, pogodovali su jedino uzgoju konoplje. Lan se povremeno sijao samo u Šćitarjevu.

Ostale sirovine za izradu temeljnog platna - lanena pređa, te pamučne pređe ježek i končec, kao i raznobojno pamučno pismo i svila za tvorbu ukrasa, kupovane su u gradu.

Alatke za obradu konoplje istih su oblika i gotovo istovjetnih naziva. (Tablica II)

TABLICA I

Tako je svuda bila u upotrebi nožna *stupa*, na kojoj se, nakon močenja i sušenja, lo-me stabljike konoplje, vezane u *rukoveti*, zatim ručna *trlica* i *stepalica* ili *kefača* - vrste drvenih noževa kojima se odstranjuju izlomljeni dijelovi stabljika, da bi se nakon obradbe na *grebenu* sa željeznim klinovima dobila isčešljana *preja*, koja se mogla presti i zatim tkati.

Prelo se s pomoću *preslice* i *vretena*, a u godinama između dva rata javlja se i kolo-vrat, no prihvaćaju ga samo mlađe žene. Preslice su bile križnog ili izduženog kopljastog oblika, a izrađivali su ih, kao i ostale alatke, sami seljani.

Ispredena nit zelenkasto-smeđe pređe prematala se s vretena na *rašak*, a *dobivena predena* bijelila su se lugom od pepela.

S pomoću velikog uspravnog ili križnog *vitla* pređa se zatim prematala u klupka ili na kaleme i, tako priređena, spremala do snovanja.

Snovalo se na kružnoj *snovači*. Širina i dužina *osnutka* ovisili su o vrsti pređe i namjeni tkanja, a kod izračunavanja širine korišten je šezdesetinski sustav brojenja niti.

U daljnjem procesu tekstilnog rukotvorstva na spomenutom području, vidljive su stanovite razlike u pojedinim lokalitetima.

U većem dijelu Prigorja, u Markuševcu, Šestinama i okolnim zaselcima, djeluju polu-profesionalni tkalci - muškarci, dok se u Resniku i Šćitarjevu tkanjem bave isključivo žene. U Čučerju, koje spada u Prigorje, muškarci su se bavili tkanjem sve do prvog svjetskog rata, ali samo tzv. *golog* platna, dok je ukrasno tkanje uvijek tkala žena. Snovanje je jedini posao koji je ovdje i dalje obavljao muškarac. (Tablica I)

Na cijelom tom području zastupljen je horizontalni tkalački *stan* sa dvije ili četiri *ničalice* i dvije ili četiri *podnoške*. Razlika je jedino u veličini konstrukcije, kao i u pojedinim nazivima nekih dijelova stana. Tkalački stan prigorskih tkalaca, kakav nalazimo i u Čučerju, znatno je masivniji i često je smješten u posebnoj prostoriji, jer je bio u uporabi tokom cijele godine, dok su žene-tkalje svoje manje i lakše stanove unosile u kuću, uglavnom u zimskim danima, kada nije bilo poljskih radova. (Tablica III)

I sam izgled tekstilnih izrađevina na stanovit način odaje svog stvaraoca. Dok su prigorski tkalci, radeći za stanovnike svojih i susjednih sela (od Krvarića na zapadu do Stefanovca na istoku) ostajali dosljedni uobičajenim šablonama, dotle su žene-tkalje, radeći svaka za sebe ili za najbližu rodbinu, u svoj rad unosile više inovacije.

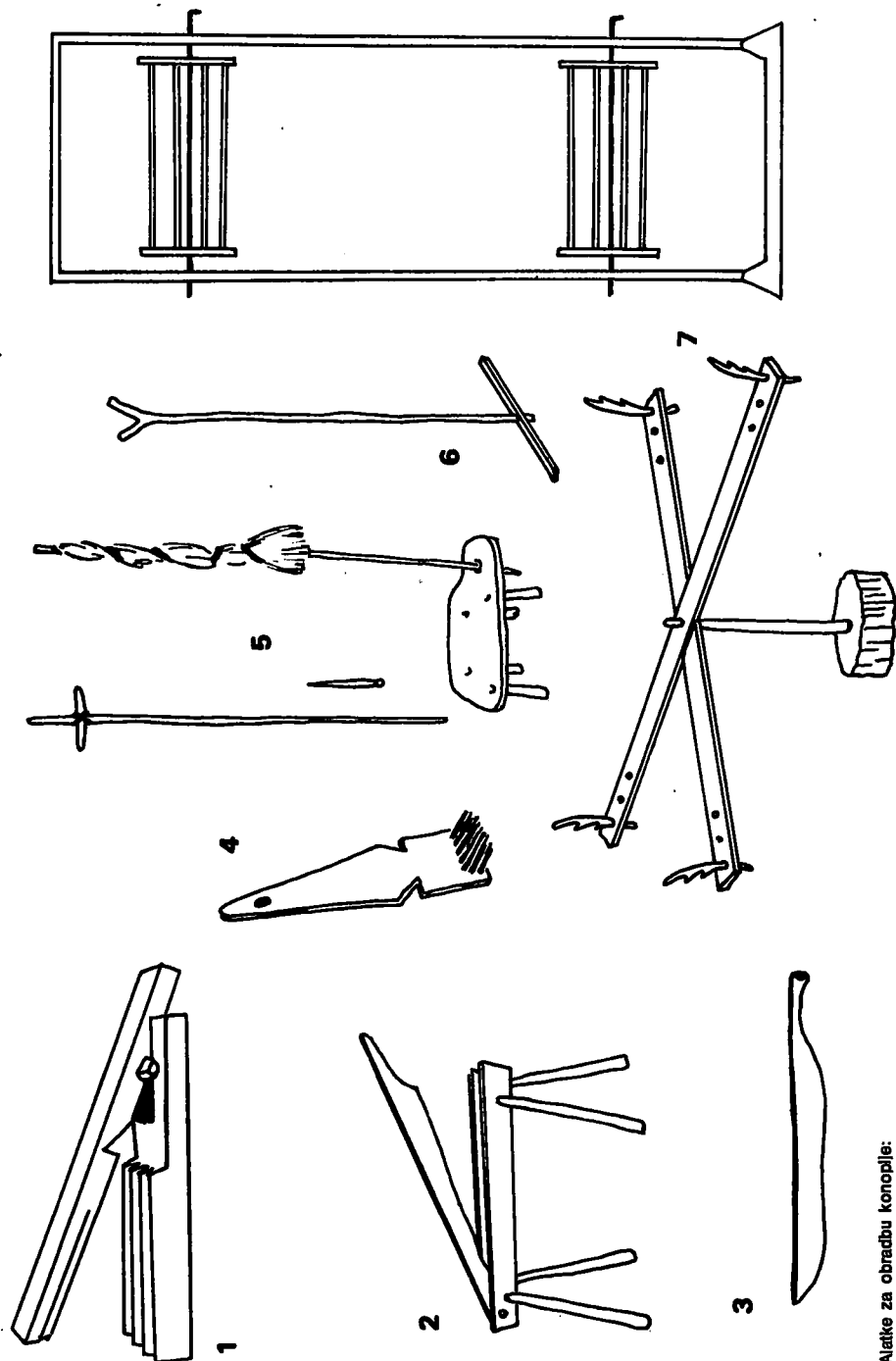
O tome nam svjedoče primjena tkalačkih tehnika, vrsta i kolorit materijala za tkanje, kao i ornamentika - što sve zajedno, osim funkcije, daje i estetsku kvalitetu svakom predmetu.

Prvenstveno treba spomenuti tri osnovne vrste tzv. *golog* platna, grupirane prema najčešćim kombinacijama pređe, korištene za njegovu izradbu. To su: konopljino ili *prejino* platno - s osnovom i potkom od domaće proizvedene sirovine, zatim laneno platno *prejica po končecu* - s pamučnom pređom u osnovi, a lanenom u potki, te pamučno platno *končec po končecu* - s pamučnom pređom u osnovi i potki.

Sve spomenute vrste izatkane su u osnovnom vezu platna, kod kojega nit potke, u čunkku, naizmjenično prolazi ispod dignutih i iznad spuštenih niti osnove u zijuju - u omjeru 1 : 1. Tako izatkan materijal tvori podlogu u koju su utkani i svi dekorativni elementi. (Tablica IV 1)

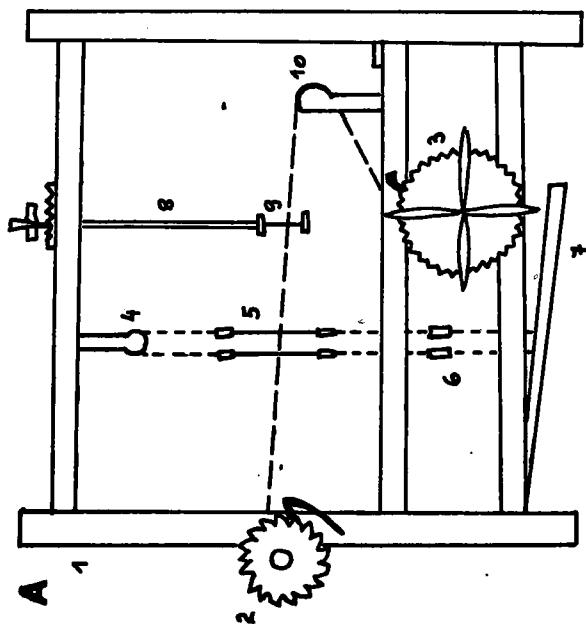
Govoreći dalje o primjeni ukrasnih tkalačkih tehnika i o ornamentici, možemo spomenuto područje podijeliti na dvije zasebne cjeline, jednake onima koje se odnose

TABLICA II

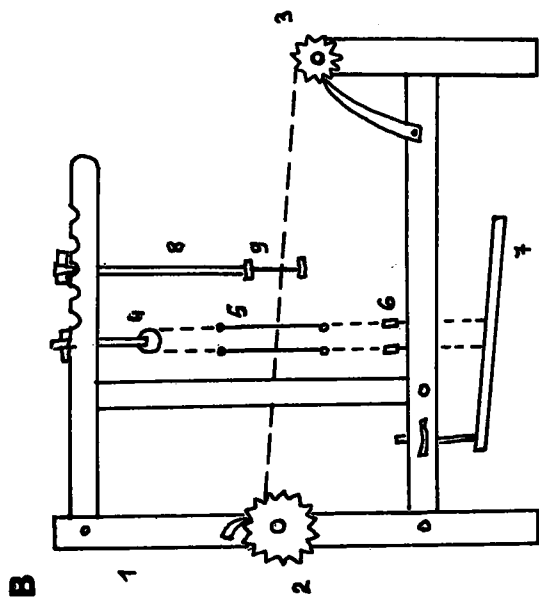

Alatke za obradbu konoplje:

1 NOŽNA STUPA, 2 TRILICA, 3 STEPALICA, 4 GREBEN, 5 PRESLICA I VRETENO, 6 RAŠEK, 7 KRIŽNI I VELIKI VITEL

- 1 STATIVA
- 2 VRTILJE STRAGA
- 3 VRTILJE NAPRED
- 4 VALEC
- 5 NIČANICE
- 6 KONJECI
- 7 PODNOŽNIKI
- 8 BILO
- 9 BRDO
- 10 PREDNJE DREVO

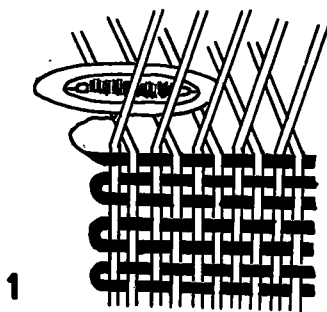

- 1 STATENICE
- 2 STRAŽNJE VRATILE
- 3 PREDNJE VRATILE
- 4 ČIGICE
- 5 NIČANICE
- 6 KONJECI
- 7 POLOŽINAKI
- 8 BILO
- 9 BRDO

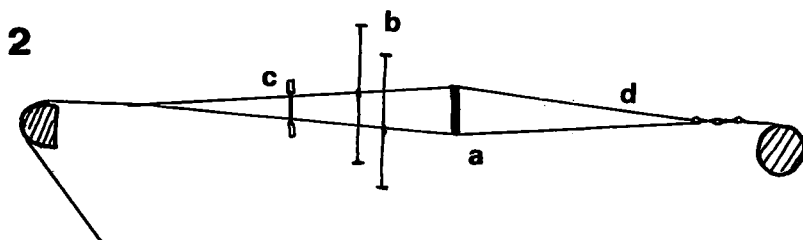
Shematski prikaz tkalačkoga stana iz: A - Markuševca, B - Štitarjeva :

TABLICA III

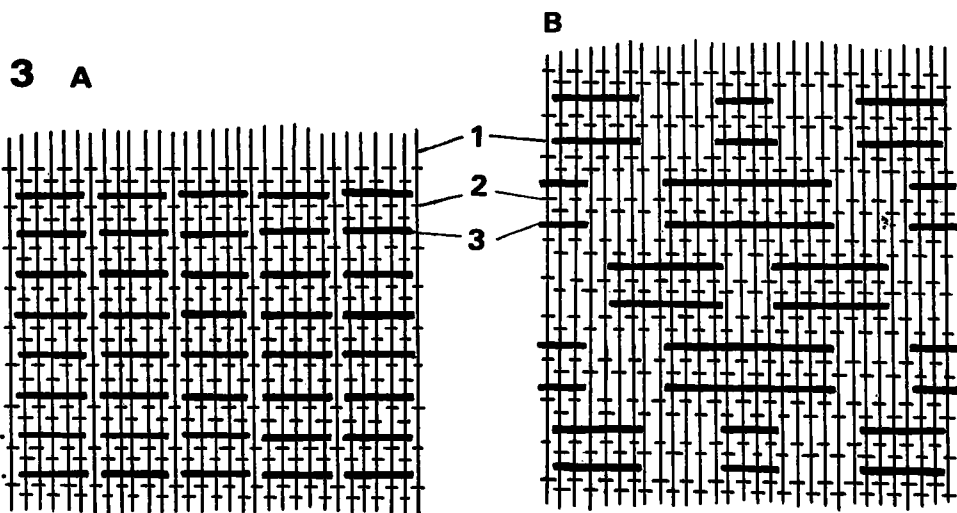
TABLICA IV

1 vez platna

2 stvaranja zijeva kod TKANJA NA DASKU:
a daska, b ničanice,
c brdo, d osnova

3 položaj niti kod A TKANJA NA DASKU, B PREBORA NA PRSTE:
1 osnovna, 2 potka kojom se pretkiva, 3 potka kojom se tvori uzorak.

na podjelu tkanja kao muškog ili ženskog zanimanja. To znači da jednu čine prigorska središta Markuševac i Šestine (uz Remete i Gračane), a drugu Šćitarjevo, Resnik i Čučerje.

U Prigorju, pored tkanja rustičnog golog platna, koje prevladava u primjercima upotrebnog tekstila, a napose u nošnji, radilo se jedino preborno *tkanje na šibe*. Izvodi se debljom pamučnom predom i *pismom* uobičajene skale boja: crvene, bijele, plave i crne, uz dodatak zelene ili ružičaste.

Različitim preborom niti na *šibe*, čiji je broj ovisio o širini ukrasne *parte*, zatim različitim redosljedom promjena šiba, s pomoću kojih se stvarao zijev kod tkanja, dobila se mogućnost stvaranja bezbrojnih geometrijskih ornamenata, koji su uvijek u prugama tekli širinom cijele osnove.

Iako su kolorit i tehnika diktirali izgled uzorka, dobivena je bogata raznolikost utkanih šara, koje se nikada na dva primjerka u potpunosti ne ponavljaju.

Takve ukrasne parte nalazimo na svečanijim primjercima upotrebnog tekstila, koji su bili sastavni dio miraza svake nevjeste, kao i na pojedinim dijelovima muške i ženske nošnje.

Nekoliko žena u svakom selu, tzv. *šnajderice od narodne nošnje*, šivale su nošnju i ujedno je ukrašavale vezom. *Našvavane* pruge, izvedene uvijek bodom križića - crvenim i plavim pamučnim koncem, čine skladnu cjelinu s utkanim ukrasom na prsima i rukavima muške *rubače*, te ženskog *oplečka* i *rubače*.

Zašto u ovom kraju žena nije nikada sjela za tkalački stan ili zašto muškarci-tkalci nisu nikada pokušali tkati nekom drugom tehnikom, neki drugi uzorak, ostat će vjerojatno zauvijek nerazjašnjeno. Na slično pitanje jedan je tkalac iz Markuševca odgovorio: „Zašto bi radio drugačije, kada je ovo bilo lijepo!“.

U preostala tri lokaliteta, Čučerju, Resniku i Šćitarjevu, tekstilno rukotvorstvo je djelo ženskih ruku. Odlikuje se raznovrsnijom primjenom tekstilnih sirovina i tkalačkih tehnika, kao i drugačijom ornamentikom od do sada spomenutih. Premda prostorno udaljena i regionalno razdvojena, ta tri naselja povezuje primjena istih tkalačkih tehnika i vrlo slična ornamentika, tako da ih možemo promatrati kao jedinstvenu cjelinu.

I ovdje je osnova svega golo tkanje u vezu platna. Od ukrasnih tkalačkih tehnika prevladava preborno *tkanje na dasku* i *prebor na prste*.

Početak rada prve spomenute tehnike čini prebor određenog broja niti na *dasku*, cijelom širinom tkanja. Daska, širine 10 cm, smještena je iza ničanica i služi za razdvajanje niti osnove. U nastali zijev ulaže se pređa, kojom se postupno, red po red, naimjence s pretkivanjem gradi željeni ornament. (Tablica IV 2, 3A)

Tako nastaju uzorci oštih obrisa, čija je površina ispresijecana bijelim uzdužnim prugama, dobivenim isprepletanjem temeljne osnove i potke prilikom pretkivanja.

Motivi ukrasa, tzv. *mustre* ili *fele*, koje su crtale pojedine žene u selu, kreću se u rasponu od pravilnih geometrijskih oblika do stiliziranih cvjetnih kompozicija, podređenih uvijek strukturi tkanja. Po nacrtima iz raznih priručnika ručnog rada javljaju se i motivi ptica ili ljudske figure na pojedinim primjercima.

Na taj način izatkani su uglavnom primjerci ukrasnog upotrebnog tekstila: ručnici, jastučnice i plaheti.

Kod izrade materijala za žensku nošnju korištena je tehnika *prebiranja na prste* ili *prebor na prek*.

Ženska nošnja iz Markuševca (Smotra folklor 1976)

Ženska nošnja iz Resnika (Smotra folklor 1974)

Tkalja, prebirući prstima, razdvaja niti osnove i među njih, prema zadanom uzorku, umeće kraće niti pređe, kojima postupno gradi uzorak. Svaki prebrani red pretkiva se osnovnom potkom opet u vez platna. (Tablica IV 3B)

Ova, kao i sve preborne tehnike, radi se s naličja, tako da je pravi izgled vidljiv tek kada se materijal skine s tkalačkog stana.

S obzirom na ornamentiku i ovdje nalazimo skladno ukomponirane geometrijske oblike, kao i bezbrojne varijante cvjetnih motiva, raspoređenih uz rub ženskih *rubanica* i *fertuna* ili na rukavima *opleća*.

Na pojedinim primjercima ženske nošnje ukras je izveden vezom, najčešće plosnim bodom, upotrebom niti umjetne svile ili pamučnog konca šarolikih boja.

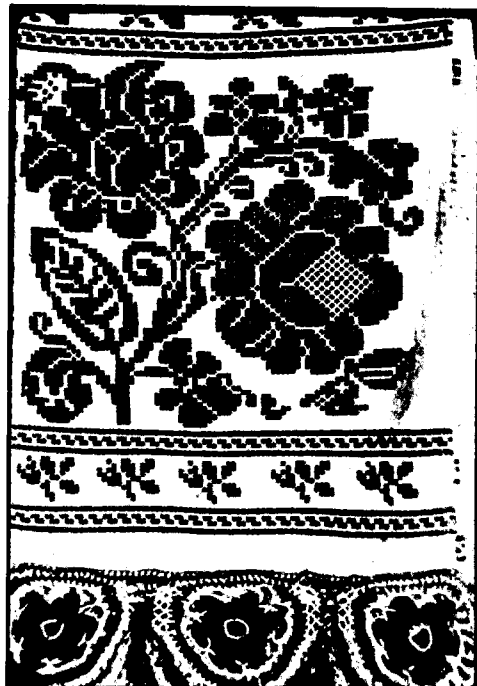
Ipak, u koloritu ukrasa, na cijelom spomenutom području, prevladava crvenilo, što potvrđuje da su tekstilni predmeti, uz osnovnu praktičnu namjenu, često imali i dublji - magijski ili apotropejski značaj.

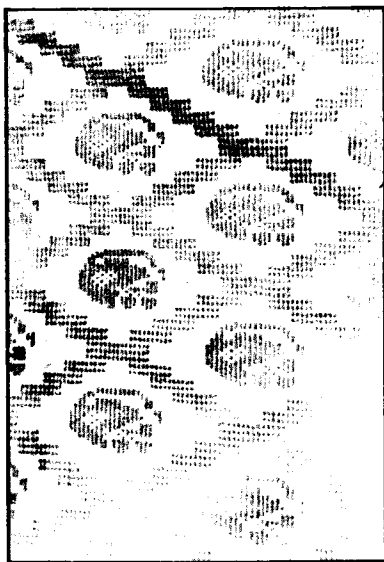
Na kraju treba reći da su se podaci o proizvodnji sirovina i tkanju mogli zabilježiti samo prema kazivanju ljudi starijih od 40 godina, tj. onih koji su i sami nekada te poslove radili ili barem vidjeli starije kako rade.

Iz skupljene građe, koja je ovdje sumarno iznesena, moglo se zaključiti da se u vremenu prije prvog svjetskog rata i s nešto manjim intenzitetom u godinama između dva rata, na cijelom spomenutom području, sijala i prerađivala konoplja i iz nje tkao sav materijal, potreban u kući.

Motiv srca izvezen križićima na prsima ženskog *opleća*. Markuševac

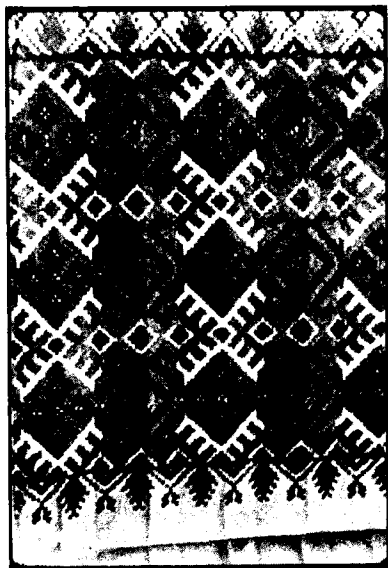
Prebor na dasku, ručnik, Šćitarjevo

Prebor na dasku, jastučnica Čučerje

Prebor na prste, ženska rubača, Ščitarjevo

Prebor na prste, ženska rubača, Čučerje

U godinama između dva rata polako prodiru i kupovne sirovine, pismo, svila i pamuk, najprije samo za tvorbu ukrasa, da bi postupno pamučna nit zamijenila domaće proizvedenu pređu kao osnovnu sirovinu.

Prvih godina iza drugog svjetskog rata, zbog nestašice industrijske pređe, vratilo se opet prirodnim sirovinama, da bi nedugo zatim, već oko 1950. godine, utihnule posljednje stupe, a tkalački stanovi našli svoje mjesto na tavanima.

Od tada se na spomenutom području, koje svakim danom sve više urasta u grad Zagreb, tim mukotrpnim poslom oko proizvodnje tekstila više nitko ne bavi.

Jedini pokušaj oživljavanja tekstilnog rukotvorstva zabilježen je 1970. godine, kada je obnovljen rad folklorne sekcije KUD „Bosiljak“ (u Čučerju) i tada je izatkano nekoliko kompleta nošnji. No već četiri godine nakon toga, u vrijeme našeg istraživanja, samo je jedna žena imala još složen tkalački stan i povremeno nešto tkala.

Ni suradnja nekolicine tkalaca iz Markuševca s poduzećem „Rukotvorine“, koji su sve do godine 1960. za suvenirsku prodaju tkali garniture stolnjaka i tabletića, nije pridonijela obnovi rada za bilo kakve vlastite potrebe.

Ipak, zahvaljujući prvenstveno djelovanju kulturno-umjetničkih društava, koja u svim spomenutim mjestima imaju dugogodišnju tradiciju, nešto je od tekstilnog inventara ipak sačuvano i može se vidjeti na folklornim nastupima lokalnog karaktera ili na za-grebačkoj „Smotri folklor“.

Iako se upotrebom originalne nošnje, kao kostima za scenske nastupe, ona s vremenom troši i uništava, ipak mislim da je i to jedan od načina da mlađi naraštaji, a i ne samo oni, upoznaju ljepotu i spoznaju vrijednost tekstilnih izrađevina, kao dijela kulturne baštine svoga kraja.

Prebor na šibe, stolnica, Markuševac

Textile Handicraft from the Surroundings of Zagreb

(Summary)

The villages of Resnik, Čučerje, Markuševac and Šestine, in which the research was conducted by the Ethnographic Museum between 1969 and 1979, are located north and southeast of Zagreb, and are ever more becoming its constituent parts. The traditional textile handiwork of the investigated area has a lot of common features, but there are some specifics too.

The procurement of raw materials for weaving, and their processing, was the same in all these villages; some elements which were common for all of northwestern Croatia also appeared here. Thus, all four villages had the same tools for the processing of raw textile plants, and the same weaving tools (the horizontal type of loom, for instance). Hemp was grown in the area, while flax, cotton thread and silk had to be bought.

The villages differed in division of labor related to hand-making textile. In Markuševac and Šestine there were male semi-professional weavers, in Resnik and Šćitarjevo weavers were exclusively women, while Čučerje had both variants. There, women were weaving textile for costumes, while men were making material for tableclothes, towels and bedding. They used different weaving techniques and decorations. Men's products have decorative strips in countless variants; women's ornaments are more elaborate, having a rich scale of colors and regular geometric or stylized floral motifs.

The data reported on here could be collected only from people above forty years old. The process of withdrawal from textile handicraft in the described area started between World War I and World War II, and was completed by the 1950's. Main causes for this were the transformation of large family households (*zadruga*) to nuclear family households and the increasing employment in industry together with the decline of peasant family economy in general. One of the accompanying changes was switch from traditional clothes to more urban-style clothes, while other textile articles in the household were gradually replaced by those produced industrially.